

SAN
JORI

ESTENDA
D'EURO

FRANCESC BOFILL
JASON SAWYER

**Francesc Bofill, escriptura i art
a la recerca de la transcendència**

Jaume Ferrer i Puig

Prou

Francesc Bofill, escriptura i art a la recerca de la transcendència

Dr. Jaume Ferrer i Puig

Universitat Oberta de Catalunya

jferrerpuig@gmail.com

Resum: Article que repassa la biografia i la trajectòria literària i artística de Francesc Bofill i Surís, que va conrear diversos gèneres literaris, sobretot l'adaptació de contes infantils, però també va fer diverses incursions en la novel·la, l'assaig, la poesia, la traducció, així com en el guió televisiu i cinematogràfic. Entre finals dels anys seixanta i primers dels setanta va ser monjo de Montserrat, després va retornar a la vida seglar i va formar part de la companyia *Teatre de La Claca*. Va ser membre de la maçoneria i durant tota la seva vida va tenir interès pel fet religiós i el misticisme, aspectes que impregnen bona part de la seva obra, especialment a partir de finals dels anys noranta, quan es dedicà a la pintura psicodèlica i explorà noves vies artístiques, psicològiques i esotèriques, a la recerca de la transcendència.

Paraules clau: biografia, literatura infantil, teatre independent, Teatre de La Claca, Sant Jordi, Montblanc, maçoneria, art, pintura, mística.

La nostra cultura ha generat diverses personalitats creatives i inquietes que en molts casos han combinat disciplines humanístiques, com les lletres, l'art o el pensament. A algunes d'aquestes els ve d'estirp, com és el cas de Francesc Bofill i Surís¹ (Barcelona, 3 de juliol de 1947-28 de gener de 2014), que, de ben jove, el seu esperit humanista i l'estima per la llibertat el portà a cultivar l'escriptura i la il·lustració, com a vies d'expressió del seu ric univers interior i d'aprofundiment en la recerca del coneixement de l'home i el món per comprendre'n la seva naturalesa. La seva dimensió d'escriptor es desplegà en les

facetes de narrador, poeta, adaptador, traductor, guionista, novel·lista i assagista. De ben jove s'inicià en l'escriptura com a autor, però sobretot com a adaptador de contes populars infantils, un terreny que li obriria les portes a la il·lustració de llibres per a infants, i, anys més tard, d'aquí s'endinsaria en el conreu de la pintura psicodèlica. La seva personalitat posseïa una afany insadollable per aprendre, conèixer i experimentar des de les diverses disciplines que conreà, i va fer-ho des de l'absoluta llibertat, una premissa a la qual no renuncià mai.

Orígens i entorn familiar

El pare d'en Francesc, Joan Bofill i Bofill (Barcelona 1916 - 1998), fou el tercer dels tres fills —els seus germans eren Jaume i Joaquim— del primer matrimoni format per Jaume Bofill i Mates (Olot, 1878 - Barcelona, 1933) i la seva cosina Margarida Bofill i Gallés. Bofill i Mates fou el poeta noucentista més important de l'època, després de Josep Carner, i era conegut amb el pseudònim de Guerau de Liost.² En Francesc no el va conèixer, però era una figura omnipresent en l'entorn familiar dels Bofill. Joan Bofill i Bofill es casà amb Montserrat Surís i Fàbrega (Barcelona, 1925), que treballava d'encarregada en una de les primeres botigues de *prêt-à-porter* de dona a la Barcelona de postguerra. Francesc va ser el segon de cinc germans del matrimoni, dos nois i tres noies: Joan (1946), Montserrat (1949), Mercè (1951) i Margarida (1953).

Francesc Bofill de nen, dalt d'un tricicle, en un entorn natural que prodria ser Viladrau. (Foto: Arxiu familiar).

La família vivia a la dreta de l'Eixample de Barcelona, al carrer Roger de Llúria amb Gran Via, on van néixer i créixer tots els germans en l'ambient de la petita burgesia barcelonina, que, a diferència de l'alta burgesia, aquesta era catalanista. Els fills van rebre una educació marcada per la religió i el catalanisme. A casa es respirava un ambient de cultura i els llibres formaven part del paisatge quotidià dels Bofill i Surís, entre aquests hi havia una part de la biblioteca de l'avi i diversos pergamins. Aquest vincle amb la figura de l'avi s'estrenyia sobretot durant l'estiu, quan el jove Francesc i els seus germans s'instal·laven –de juny a setembre– a can Rusquelles de Viladrau, la casa pairal del poeta que heretà l'oncle del Francesc. Els Bofill eren una nissaga carlina vinculada a Viladrau, on van arribar-hi l'any 1751 fugint de la pesta declarada a Vic, i des de llavors s'havien establert en aquest petit municipi als peus del Montseny.³

En aquells dies de finals dels anys cinquanta, també hi feia estades Carlota Bofill i Mates, la més petita i l'única noia dels germans de

Can Rusquelles. Viladrau

Casa pairal de la família Bofill i Mates, situada a Viladrau, en la qual en Francesc i els seus germans passaren els estius de la seva infantesa.

(Foto: Arxiu familiar)..

Guerau de Liost, a més de fillola seva.⁴ El mas, gran i espaiós, amb una vintena d'estances, i immers al bell mig de la natura propiciava que el contacte amb aquesta fos absolut. L'oncle Jaume Bofill i Bofill i la seva esposa Roser Soliguer, que residien a can Soliguer, propietat veïna a Rusquelles, es feien càrrec de l'educació catalanista i cultural dels germans durant l'estada estival a terres osonenques. Un període en què, a més, gaudien de la natura i les fonts del Montseny, amb tot el seu component ignot i ancestral. Les germanes d'en Francesc, la Mercè i la Montserrat, recorden que ell anava pel bosc i s'inventava històries, ja que aquell entorn natural fa més de seixanta anys era la viva imatge de la natura i el misteri inexplorats. Aquesta experiència dels estius a Viladrau deixà molta petja en el jove Francesc, d'aquí que la natura i el misticisme siguin ben presents en la seva producció artística. Però l'estiueig a can Rusquelles també era sinònim de disposar de molt de temps per llegir. Les biblioteques particulars, tant la de l'avi com la de l'oncle, van ser les dues vies d'accés del jove Francesc a la bona literatura. Allà al Montseny, tant a can Rusquelles com a can Soliguer, va entrar en contacte amb els autors canònics de la literatura juvenil, com Stevenson i Verne, i amb els clàssics i les principals obres de la literatura universal, que devorava amb avidesa.

Tot aquest ambient que va viure de nen i d'adolescent, la influència catòlica i catalanista del gresol familiar i les estades al Montseny el van portar a interessar-se per les llegendes populars i els contes infantils, elements que entronquen amb una certa idea romàntica de les arrels i l'ànima catalana. I que tindria continuïtat durant tota la seva vida, però sobretot a partir de l'estada a Montserrat i durant els anys vuitanta.

Primers estudis i formació

En Francesc –o en Quico, com l'anomenaven familiars i amics– cursà l'ensenyament primari a l'Escola Santa Anna de Barcelona, ubicada inicialment a la placeta Ramon Amadeu, a tocar de l'església que li donava nom. Aquest era un centre impulsat pel seu oncle Jaume Bofill i Bofill (1910-1965)⁵ i dirigit per la seva esposa Roser Soliguer, que amb un equip de mestres i professors joves va potenciar la pedagogia renovadora de la Catalunya d'abans de la dictadura inspirada en el mètode Montessori.

A partir dels onze anys, des de l'any 1958 i fins al 1963, va ser membre actiu de l'escoltisme i des de l'educació en el lleure començà a desenvolupar la seva gran capacitat dinamitzadora i organitzadora amb el muntatge dels Mercats de Calaf, activitats escolars de caire esportiu, musical i teatral. El seu caràcter sociable, la seva simpatia, a més d'un bon domini de les llengües, li permetrien, anys després, reunir la gent més diversa al voltant de diferents projectes artístics i culturals.

En Francesc cursà la secundària a l'Escola Costa i Llobera, una escola privada impulsada també pel seu oncle Jaume Bofill, capdavantera en pedagogia activa i amb un clar compromís antifranquista. Aquesta era la continuació natural de l'Escola Santa Anna, però per a nois. Tant a la primària com a la secundària va assolir una formació molt completa, gràcies als professors que va tenir i a les ganes d'aprendre. A l'Escola Costa i Llobera va assistir a les classes dels professors Pau López Castellote,⁶ a Ilatí, o Pere Darder, que alhora fou un dels cofundadors de l'escola i temps després de l'Associació de Mestres Rosa Sensat, nascuda com a Escola de Mestres Rosa Sensat (1965).

Un dels seus companys d'escola, i sobretot un dels seus millors amics, fou en Joan Baixas, que a partir de l'any 1968 impulsaria la companyia Putxinel·lis Claca i en la qual també s'hi integraria en Francesc Bofill a partir de mitjan anys setanta. Baixas explica com era –o, més aviat, com ell el veia– el Francesc Bofill estudiant. Els records escolars de Baixas tenen a veure amb l'extraordinària capacitat de Bofill a l'hora de retenir la matèria d'estudi amb poc esforç:

«El Quico era un mal estudiant que sempre obtenia notes excel·lents, no he sabut mai com s'ho feia. Quan s'acostaven els exàmens ens trobàvem a casa meva per estudiar, la meva mare ens preparava grans dosis de cafè i ens disposàvem a passar llargues nits encaparrats amb el grec, la filosofia, la literatura i altres matèries de lletres, que a tots dos ens agradaven, però que no estudiàvem amb regularitat. En Quico fullejava els llibres, en repassava l'índex, llegia alguns temes que li semblaven importants i queia adormit. Jo em passava la resta de nit *empollant* tot sol. L'endemà, a l'examen, en Quico treia les notes més altes de la classe –mai tan altes com el seu cosí Joan, un alumne molt aplicat que tocava les suites de Bach completes i de memòria als 15 anys– i jo m'accontentava amb un aprovat discret, que no sempre arribava. Des de llavors vaig tenir la certesa que en Quico era el que en diem

un geni. Durant aquells dos anys ens vam veure pràcticament cada dia i vam compartir lectures, reflexions, espectacles a l'Agrupació Dramàtica de Barcelona (ADB), manifestacions demanant democràcia i totes aquelles coses que fèiem molts joves de l'època.»⁷

Després dels anys d'estudi a l'Escola Costa i Llobera passà a cursar el preuniversitari a l'Institut Jaume Balmes, al carrer Pau Claris. En aquests anys de primera joventut sembla com si la formació i educació catòlica que havia rebut a casa, juntament amb els orígens carlins de la família, haguessin estat un catalitzador que l'hagués empès cap a la vida monàstica com a opció de vida a la recerca de la comunió amb Déu.

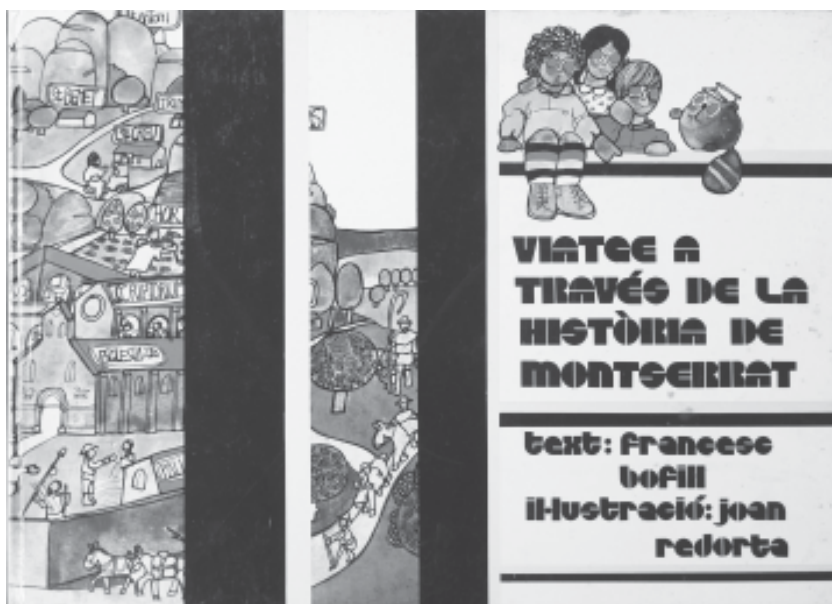
La religiositat i el misticisme foren el fonament de les seves fortes creences i el denominador comú d'aquests anys. Però les seves germanes també recorden que en Francesc, com a jove d'aquella època, també va obrir camí en molts àmbits i va trencar cotilles familiars que apofitarien els altres germans. Així, per exemple, les seves germanes recorden que va ser ell qui va donar-los a conèixer la novel·la *Alexis Zorbàs* (1965), de Nikos Kazantzakis (1883-1957) –desconeixem si deuria ser la traducció catalana de l'hel·lenista belltallenc Jaume Berenguer i Amenós o la versió en castellà titulada *Zorba el griego*, una obra que l'any 1964 fou portada al cinema per Michael Cacoyannis i protagonitzada per Anthony Quinn– i els primers discos dels *The Beatles*.

Els anys a Montserrat

De jove pujava a Montserrat i anava a veure el pare Estanislau Maria Llopart i Ros.⁸ En Francesc, després d'aquelles visites, va creure que havia arribat el moment d'ingressar a l'orde i l'any 1965, amb divuit anys fets, entrà al Monestir de Montserrat per fer vida monàstica. Aquesta decisió no sorprengué la família, però la mare li insistí que fes un viatge a l'estranger abans de fer el pas.

A l'abadia hi estudià teologia i filosofia, primer sota l'empara del pare Miquel Estradé, formador de novicis, i posteriorment cursà estudis de psicologia clínica a la Universitat Catòlica de Lovaina (UCLouvain), on va completar tots els estudis, però li va faltar una assignatura per obtenir la convalidació a Catalunya. En aquests anys també obtingué el títol de professor de llengua catalana per la Universitat Autònoma

Coberta de l'àlbum il·lustrat *Viatge a través de la història de Montserrat* (1974), amb dibuixos de Joan Redorta i text de Francesc Bofill, que es traduí a l'anglès, l'alemany, el castellà, el francès i el neerlandès, amb la voluntat de divulgar la història de la muntanya. (Foto: Arxiu familiar).

de Barcelona. Posteriorment –segons fonts familiars– ja a finals dels anys noranta va obtenir el títol de Llicenciat en Estudis Eclesiàstics (*Baccalaureatus in Theologia*) expedit per la Facultat de Teologia de Catalunya a Barcelona, el 30 de juny de 1997.

Durant els anys a Montserrat és quan començà a escriure i a traduir contes infantils, que es publicaren sota el segell editorial de l'abadia. Amb l'il·lustrador vigatà Joan Redorta –que llavors també era monjo– iniciaren una col·laboració en dos volums, de gran format i apaïats, molt ben il·lustrats, que obriren la col·lecció «Llibres de la guineu», però que no tingueren continuïtat. El primer fou *Càntic del Sol* (1973; adaptat més endavant, el 1980, a la col·lecció «Llibres del Sol i de la Lluna»), de Sant Francesc d'Assís, sobre la vida del sant, la seva conversió i el lligam estret que mantenia amb la natura. En aquest, Bofill hi signava com a traductor, però en el segon volum el text ja era original seu, ens referim a *Viatge a través de la història de*

Montserrat (1974; adaptat el 1980 per a «La Xarxa» en forma novel·lada i amb dibuixos en blanc i negre de Francesc Salvà), una narració senzilla que parteix del pretext d'una excursió escolar protagonitzada per dos nois i una noia, en Miquel, en Pitus i la Marta, a més del gat blau Marco Polo, que els fa de cicerone per la història de la muntanya i de l'abadia. Aquí Bofill utilitza un recurs literari ben conegut i que trobem de manera habitual en la millor contística i rondallística tradicionals. Josep Massot explica que tots dos volums foren traduïts al castellà i tingueren bona acceptació. Després es traduï el *Viatge a través de la història de Montserrat* a diverses llengües (anglès, alemany, francès i neerlandès), pensant en la manera de divulgar la història de la muntanya entre turistes i visitants del monestir, però no funcionaren i se'n vengueren molt pocs exemplars.⁹

En aquests anys de monjo a Montserrat, Bofill també va escriure les lletres de les cançons dels dos volums *Juguem cantant* (1973 i 1981), amb la col·laboració d'Antoni Puig i de Francesc Serrat, i els dibuixos de Joan Redorta, en el primer, i de Montse Ginesta en el segon. Tots dos llibres, que aparegueren dins de la col·lecció «L'Ocell de Paper», han tingut fins avui una repercussió extraordinària i compten amb nombroses reedicions i una gran popularitat, gràcies també a la música d'Ireneu Segarra, director de l'Escolania de Montserrat i al mètode plantejat per ell a *El meu llibre de música*, inspirat en el sistema utilitzat a l'Hongria socialista i del qual en fou un difusor.

Tota aquesta tasca literària i musical adreçada als infants tindria continuïtat en les col·laboracions a les revistes *Cavall Fort*, *L'Infantil Tretzevents* (Publicacions del Seminari de Solsona, 1973-1981) i a *Serra d'Or*, en les quals publicaria diversos articles i dibuixos. I també veié editats nous contes, com *El paese del verde* (1973), juntament amb altres autors. Tot aquest ambient montserratí feu que participés en l'organització de les populars Trobades de joves a Montserrat, uns aplecs de jovent celebrats habitualment a l'antic monestir de Santa Cecília de Montserrat i que tingueren lloc durant el mes de juny, entre els anys 1971 i 1985 a l'empara de l'abadia. Aquestes trobades s'inspiraven en el moviment de Taizé i cercaven la reflexió cristiana de nois d'entre tretze i vint anys en un ambient festiu i distès. Dins de les Trobades –segons fonts familiars– va ser el responsable de la secció d'animació amb un equip format per Joan Baixas, Cesc Serrat, Toni Puig, Teresa Duran, Andreu Solsona, Jordi Bulbena, Salvador Serra, Xavier Bru de Sala i Enric Truñó.

Joan Baixas recorda aquelles trobades multitudinàries de joves: «el Quico i jo muntàvem uns espectacles nocturns on fèiem improvisar els joves en unes obretes que escrivíem a quatre mans. Ens divertíem molt i ho fèiem bé, crec que en vam fer quatre, o potser només tres, i no en recordo ni noms ni continguts, deuen ser al meu arxiu. Una d'elles es deia *No diguis molt bé del ruc fins que el tinguis conegut (i ben fotut)*. Eren coses cómiques, lleugeres i ho dirigíem sobre la marxa, els participants feien el que podien i era una rialla general».

En aquesta línia que apunta Baixas, l'any 1973 en Francesc també fou un dels organitzadors del concert del grup Gong a Montserrat i que es conegué entre els assistents com a Gongserrat, un concert històric –també se'n feu un altre a Terrassa– marcat per l'estètica hippy i els ritmes psicodèlics.¹⁰ En aquells anys començaven a bufar aires de llibertat, la dictadura franquista semblava mostrar símptomes de debilitat, i s'apropava l'anomenada Transició democràtica, però el règim franquista encara s'havia de cobrar nombroses víctimes, com Salvador Puig Antich, el 2 de març de 1974. L'antifranquisme havia crescut des dels anys seixanta entre diversos sectors de la societat i cada vegada era més ampli. Les noves generacions que no havien viscut la guerra exigien la llibertat, la democràcia i l'autonomia. Bofill, com molts joves de l'època, estava compromès amb les llibertats nacionals de Catalunya i es mostrava a favor de l'autodeterminació dels pobles, per això va establir vincles amb capellans i sectors abertzales bascos que li comportaren l'empresonament a la Model de Barcelona durant nou mesos, de l'agost de 1975 fins a l'abril de 1976.¹¹

Mori el Merma, amb Teatre de La Claca

L'experiència penitenciària i el batec dels nous temps esdevingueren un punt d'inflexió vital que feren que Bofill retornés a la vida seglar i que s'integrés a Putxinell Claca, una companyia de titellaires i teatre amb ninots fundada el 1968 per Joan Baixas i Teresa Calafell, que engegava la seva trajectòria professional amb l'estrena de les obres *Les trifulgues d'En Pinotxo* i *A tot arreu se'n fan de bolets quan plou*. Els seus espectacles, protagonitzats per ninots i putxinell, anaven adreçats tant a petits com a grans, així, per exemple, participaren en el Cicle de Teatre Cavall Fort, a partir de les primeres edicions a començament

Francesc Bofill i Joan Baixas, en primer pla, amb Joan Miró i alguns dels integrants de Teatre de la Claca durant l'elaboració dels ninots i els assaigs del muntatge *Mori el Merma* (1978) (Foto: Arxiu familiar).

dels setanta, impartiren cursos de titelles i feren gires per tots els Països Catalans i Europa, especialment França i Gran Bretanya.

Una vegada més l'esperit inquiet de Bofill i el «geni rar» –com el defineix Joan Baixas– el portaren a fer una incursió en un registre nou fins ara, si més no des del terreny professional: el teatre. L'any 1969 tots dos amics van escriure, a dues mans, l'obra *L'Estel de Llucifer*, que no s'arribà a representar; i tres anys després, el 1972, repetiren col·laboració amb *Pregó de l'Herald (Carnaval)*.¹²

L'any 1971 la companyia portà a escena l'obra *Homenatge a Picasso*, de Josep Palau i Fabre, que es pot entendre com un preàmbul de *Mori el Merma*, en el sentit de fusionar art i teatre. Però els paral·lelismes entre Picasso i *Mori el Merma* foren més que evidents i fins i tot anirien més enllà, en el sentit que assenyala Riewert Ehrich en el seu article, en el qual postula que si el *Guernica* (1937) de Picasso fou l'inici simbòlic del franquisme, la creació teatral *Mori el Merma* en representava el final, ja que la posada en escena d'aquesta obra coincidí amb l'aprovació de la constitució de 1978.¹³

Havien passat uns anys des dels dies a les aules de l'Escola Costa i Llobera, però Bofill i Baixas es retrobaren en un moment molt oportú que facilitaria la participació de Bofill en la preparació del muntatge teatral i de titelles *Mori el Merma*, que Baixas i la companyia feia temps que tenien al cap, com s'explicitava en el programa del muntatge: «Aquest espectacle és un vell projecte del grup de teatre Putxinel·lis Claca».¹⁴ L'any 1975 la companyia es convertí en un col·lectiu de dotze persones amb el nom definitiu de Teatre de La Claca. El maig de 1976 Teresa Calafell i Joan Baixas van començar a treballar la idea amb Joan Miró. Al grup s'hi van afegir Glòria Rognoni i Francesc Bofill. Sobre algunes idees bàsiques del que es volia per a l'espectacle, el desembre de 1976 es van començar a fabricar els ninots i altres elements escènics. En aquells dies s'incorporaren a l'equip Jaume Sorribas i Teresa Estrada, i més tard ho faria Andreu Rabal.¹⁵

L'obra, amb màscares i ninots de Joan Miró, s'inspirava en l'obra *Ubú Rei* (1896), d'Alfred Jarry (1873-1907), qui fou el precursor del teatre surrealista dels anys vint i trenta. Aquesta proposta de La Claca connectava amb el teatre de l'absurd i del grotesc. Alexandre Cirici, en un text per al programa de l'obra, destacava que el personatge del Merma és molt més que una figura grotesca, buida, insolent, bèstia i poca-solta, és l'encarnació del poder, el desig de dominació, el poder pel poder, una espiral irracional, una mena de folia que és una trampa i que porta a la crueltat i a l'explotació. Però també és el camí inútil de l'estupidesa.

Aquesta obra, enquadrada en unes coordenades de denúncia del dictador i de la dictadura franquista, i per extensió de totes les tiranies i de l'opressió sobre els més febles, suposava una alenada de vitalitat creativa amb el segell de Miró, però també un crit de llibertat en els anys en què el país s'endinsava en l'anomenada Transició democràtica i semblava que tot estava per fer i que tot era possible. ¿Com podia ser que en el moment personal que es trobava en Bofill i en el context polític del país, digués no a participar en una obra que fusionava creació artística i lluitava contra la tirania i a favor de la llibertat? I a més fer-ho amb una companyia que connectava amb un esperit infantil i juganer, i que tenia molt present una idea de modernitat, però també de tradició.

Quan es van acabar de fabricar els ninots, els integrants de la companyia van començar a estudiar el moviment. El març de 1977

Miró es va desplaçar al taller de La Claca, a Sant Esteve de Palautordera. En els conseqüents vuit dies pintà tot el material teatral i treballà i col·laborà amb els actors.¹⁶ Com afirma Damià Barbany, l'obra constituí un exercici «del teatre a la plàstica i de la plàstica al teatre per un camí de creativitat», i hi podríem afegir, també, de llibertat.¹⁷ Baixas conserva el següent record sobre Bofill:

«El Quico era inacabable, un geni rar. Quan vam fer l'espectacle *Mori el Merma*, ell volia explotar en escena. Tots buscàvem el grotesc i l'exageració, però ell volia explotar i per aconseguir-ho feia les coses més absurdes i meravelloses que li venien al cap. Lastimosament aquest període es va acabar de cop perquè el van cridar a fer la mili, que fins llavors s'havia estalviat per la seva condició de monjo».

L'obra es presentà al Teatre Principal de Palma de Mallorca i s'estrenà al Gran Teatre del Liceu de Barcelona. Després viatjà per tot el món durant tres anys: Centre Pompidou, Riverside Studios, Sydeny Opera House, Lincoln Center, Hong Kong Arts Festival, Teatro di Porta Romana, entre molts altres llocs. L'any 1988 el Merma aparegué a Nova York en l'obra *Merma rides again!* i el 2006 la Tate Modern de Londres s'inicià encara *Merma never dies!*, arran de la guerra d'Iraq. L'últim acte del personatge fou *Al foc el Merma!*, a Palma de Mallorca, el 2008.

En una entrevista, Joan Baixas explicava que La Claca tenia interès per les rondalles i el folklore de la terra. Potser per això la tria del personatge del Merma tenia una evident connexió catalana i folklòrica, ja que el Merma –conegut també com a Cap de Llúpia o Llúpia de Vic– és un element del seguici popular de la capital d'Osona que acompanya els gegants mentre la mainada li crida: «Mori el Merma!», un crit de xerinola per iniciar el joc i la festa. En el muntatge hi havia el paral·lelisme amb el general Franco i l'obra fou tot un èxit i tingué una rebuda excel·lent, no només per l'aposta teatral sinó per la contundent crítica al règim.

Mori el Merma fou el muntatge més emblemàtic de la companyia i els mitjans de comunicació del moment se'n feren molt de ressò, atesa l'originalitat i la complementarietat entre La Claca Teatre i Joan Miró, que suposava un revulsiu nou i estimulants per al teatre català del moment.¹⁸

La dècada dels vuitanta: escriptura i il·lustració

A partir de la segona meitat dels anys setanta i durant els vuitanta Francesc Bofill compaginà la narrativa infantil amb la il·lustració de llibres, i continuà amb les col·laboracions a la revista *Cavall Fort* i *Tretzevents*. Durant aquests anys, i fins a finals dels noranta, publicà prop d'una quinzena de llibres de narrativa, comptant obra original i adaptacions, dels quals destaquen: *El barret de l'avi. La història més gran que mai s'hagi explicat* (1981), amb Pere Virgili i traduït també al castellà; *Els pèsols meravellosos* (1980), també portat al castellà i al gallec; *El llibre dels gats* (1980), amb selecció i dibuixos seus; *Les tres pomes d'or* (1979); *En el principi. La creació. Llibre primer* (1981), també en castellà —els dibuixos del qual exposà a la llibreria Claret de Barcelona—; *El Drac de Banyoles* (1979), traduït al gallec, al castellà i a l'occità; *El Conillet* (1979), adaptació d'un conte recollit per Valeri Serra i Boldú que es traduï també al castellà i al gallec; *El metge carboner* (1981), també en castellà; *El cavaller Sant Jordi* (1982), del qual fou autor autor de les il·lustracions i amb textos a dues mans amb Salvador Serra. Formà part del volum *Quaranta i quaranta. Mostra antològica de contistes i il·lustradors catalans d'avui* (1977) amb el conte «El quadre màgic». Signà diverses adaptacions de la col·lecció de contes populars de l'editorial La Galera com ara *Rapunzel* (1998) i *Ninureta* (1998), tots dos dels germans Grimm. A aquests títols també caldria afegir-n'hi dos més, però dins de la disciplina del còmic, com a guionista, i que juntament amb la resta d'autors signava amb el pseudònim de Sire i Sir, respectivament: *L'enigma Gaudí* (1984), traduït també al castellà, i *Bach & White* (1986).

De 1982 a 1984 participà, amb l'Associació d'Editors en Llengua Catalana, a la Fira del Llibre de Bolonya i a les Jornades Catalanes de Lovaina, el 1974, i a Bolonya, el 1985.

L'any 1985 s'inicià en el món del doblatge audiovisual fent tasques d'ajust i de traducció cinematogràfica i literària de l'anglès, francès i italià al català i castellà, especialment en pel·lícules, sèries, documentals i dibuixos animats per a diferents televisions, però sobretot per a TV3. Són anys en què s'impulsà el doblatge en català i ell posà en valor tot el seu coneixement de la llengua, ben apresada des del nucli familiar i consolidada amb el bagatge lector dels estius a Viladrau.

Quant a la traducció literària, portà *Dali Folies. Revue délirante en 22 tableaux: théâtre, danse et chant*, al castellà i la cançó al català (2004), a més de *J'ai vu tuer Ben Barka* (2004), que fou traduïda com *El cas Ben Barka*. Però una de les seves traduccions més destacades fou *Talk radio*, d'Erik Bogosian, que titulà *Trucades a mitjanit* i de la qual en va fer també l'adaptació teatral que Pere Planella portà al Teatre Condal, el febrer de l'any 1991.¹⁹

Arribada a Montblanc i etapa final

A principis dels noranta començà la seva vinculació amb Montblanc, després que la seva germana Montserrat obtingués la plaça com a professora titular de filosofia a l'Institut de Batxillerat Montblanc. Des de llavors hi faria algunes estades i a partir de l'agost de 1994 compraria, amb la seva germana Mercè, la casa del carrer Major i es concentraria en la seva faceta pictòrica, sense abandonar l'escriptura creativa, el guionatge i la traducció. En la dimensió artística es dedicà al dibuix i a la pintura en diverses tècniques, com l'aquarel·la, el pastel, l'oli, i sobretot la tècnica tradicional al temple. La seva obra, només pel que fa a la pintura, és de més de setanta composicions.

Coberta del llibre *Sant Jordi estendard d'Europa* (Proa 1996). Volum que suposa la culminació de l'estudi de Bofill sobre la figura del patró de Catalunya

Sant Jordi és una de les llegendes que sempre havia despertat l'interès de Bofill, així com tota la simbologia al voltant del cavaller (la llegenda, la princesa, la rosa, el drac, l'espasa o el blasó), i sobre la qual investigà i publicà un interessant volum referent a la seva figura, a més d'articles i textos divulgatius. Per a ell, el cavaller era portador d'uns valors que calia reivindicar, a més de tota la simbologia al voltant de la llegenda i el personatge. A començament dels vuitanta s'havia editat un llibret de síntesi, amb il·lustracions seves i escrit amb Salvador Serra, adreçat a nens i joves i titulat *El cavaller Sant Jordi* (1983) a més d'alguns articles a la

revista *Cavall Fort*, entre els quals «La Llegenda de Sant Jordi des dels seus orígens fins als nostres dies», també amb Serra.²⁰

Tot aquest interès i la consegüent recerca sobre el cavaller arribaria al seu punt culminant amb *Sant Jordi. Estendard d'Europa* (Proa, 1996), un llibre de gran format escrit juntament amb Jason Saw – pseudònim de Salvador Serra i Cairó. Aquest és un volum molt elaborat que integra l'estudi i la investigació feta sobre el sant a través de l'anàlisi de les variants de la llegenda i les nombroses representacions iconogràfiques, tot relacionant la història amb la llegenda, el vincle amb els croats, així com la simbologia i les diverses manifestacions artístiques, fins arribar a la dimensió sociològica i festiva, és a dir, el sentit i la importància de la celebració de la festa del llibre i la rosa per als catalans fins a la Setmana Medieval de la Llegenda de Sant Jordi de Montblanc. Bofill va convertir-se així en un dels principals especialistes del tema.

El volum s'articula en vuit capítols. El primer gira al voltant de l'agnom de Sant Jordi i la contextualització de la figura en la cultura Occidental, així com la veneració a Orient a partir del segle VI. Bofill explica que Orient n'escull tant el culte com la data de celebració, el 23 d'abril, i que Occident el seguirà. En els següents capítols n'aborda l'anàlisi des de múltiples aspectes per arribar a un corol·lari final sobre la importància del sant com a aglutinador dels valors de ciutadania europea i respecte plurireligiós:

«De la mateixa manera que el 1955 la Conferència de Messina, terra de sant Jordi, apareix com l'acte fundador del que ara és la Unió Europea, la Conferència Mediterrània de Barcelona –ciutat jordiana– del 1995 prefigura una nova comunitat regional.

Nou-cents anys després de la Primera Croada, el novembre de 1995, l'Europa laica bandeja per sempre els fonamentalismes religiosos i comença a comprendre que sense tota la Mediterrània mai no podrà ser ella mateixa. La figura amical de sant Jordi torna a cavalcar per l'antic bressol de la civilització per rescatar-la. D'aquí l'opinió que la Unió Europea està a mig fer. No sols per l'est. Sobretot pel sud. Per imperatiu de raó.»²¹

Per a Bofill, Sant Jordi era portador d'uns valors europeus i universals que calia reivindicar, sobretot perquè entre els vuitanta i els noranta és quan s'havia accelerat la construcció de la Unió Europea, sobre

l'antiga Comunitat Econòmica Europea, i que es rubricà amb el Tractat de Maastricht (1992). Els valors espirituals de Sant Jordi serien una bona manera d'anar més enllà d'una Europa entesa només en clau econòmica, com ha acabat passant en els nostres dies. D'aquí també part del seu interès a estudiar i divulgar la figura del cavaller. En els últims anys de la seva vida havia dissenyat, en col·laboració amb el seu amic Jordi Martorell, una ruta sobre Sant Jordi a partir d'una auca dibuixada en rajola catalana i que pretenia no només difondre'n la llegenda, sinó reforçar-ne el vincle amb Montblanc, com ja havien fet Joan Amades i Anna de Valldaura en els seus respectius reculls de

Sant Jordi

Les figures de Sant Jordi i la Princesa també van ser immortalitzades per Bofill en algunes de les seves pintures de final dels anys noranta i començament del nou mil·lenni. (Foto: Arxiu familiar).

tradicions populars, els quals fixen que, segons la tradició catalana, Sant Jordi matà el drac a la vila de Montblanc. Aquest projecte també pretenia dinamitzar el comerç i el turisme locals, ja que era una iniciativa que comptava amb el suport de la Unió de Botiguers i Comerciants de Montblanc.

En aquests anys de residència a Montblanc feu també alguns tempteigs de poesia de temàtica paisatgística, que tenen certes ressonàncies noucentistes, que d'alguna manera evocuen la temàtica poètica que conreà el seu avi. Una mostra d'aquesta la trobem en el recull «Retorn al Montseny», que li publicà la revista *Monografies del Montseny*.²² També té una col·lecció d'haikus inèdits dedicats a la vila de Montblanc.

En la seva faceta de guionista va realitzar diversos guions, alguns sorgits de projectes narratius per a infants i joves, però posteriorment plantejats com a guions cinematogràfics, com per exemple *Operació Gólem*, sobre els nazis i la visita de Himmler a Montserrat el 1940, *El somni escocès: els alts graus de la maçoneria*, pensat per fer-ne una minisèrie, així com *El joc de l'oca*, de temàtica juvenil i iniciàtica, o *L'enigma Gaudí*, sobre la figura de l'arquitecte modernista.

Com a novel·lista deixà dues obres: *El manuscrit invisible. La crònica de Caius Juli Vigil (73 d.C.)*, autoeditada per ell mateix amb un tiratge de trenta-tres exemplars, i la inèdita *El club dels troglodites*, l'acció de la qual passa a l'abric prehistòric del Mas d'en Carles, a tocar de la pedania montblanquina de Rojals.

En el terreny assagístic de la psicologia i la ment, un altre àmbit d'interès de Bofill, publicà el volum *L'art de la ment. Proverbis, cites i aforismes contundents de tothom, d'arreu i de tots els temps* (2002), una selecció i versió de textos, feta per ell i acompanyada d'il·lustracions pròpies. Els originals dels dibuixos del llibre foren exposats a la Sala Espai d'Arena de Barcelona, del 4 al 14 de juny de 2002. La presentació del llibre es va celebrar amb una festa a la sala Luz de Gas de Barcelona, el 18 de desembre de 2002, amb la participació de 56 assistents de diferents professions, molts del món de l'espectacle, que van recitar el seu proverbi preferit a l'escenari.

En l'àmbit periodístic publicà diversos articles a *La Vanguardia*, *El Periódico*, i en revistes com *Serra d'Or*, *Vivir en Barcelona*, i *Càñamo*, de la qual va ser col·laborador, traductor i articulista ocasional.²³ Segons fonts familiars, també participà en cursos i conferències sobre

Pintura detallista, barreja de pintura gòtica i naif, amb elements naturals, animals i simbòlics, com l'arbre, el lleó, el drac o el sol.
(Foto: Arxiu familiar).

Carrer Major
El carrer Major de Montblanc, via per on transita la saviesa i Sant Jordi i la Princesa, segons la mirada de Bofill. (Foto: Arxiu familiar).

Francesc Bofill pintant el Montseny des de Can Rusquelles, a Viladrau.
(Foto: Arxiu familiar)..

comunicació en diverses institucions, com la UAB, Rosa Sensat o la Universitat de Leuven. També redactà estudis i informes sobre temes molt variats, com egiptologia, alquímia, simbologia o càbala.

Fou un dels impulsors de la Fundació Dabar –mot que en hebreu vol dir «paraula»–, i que té com a objectiu principal la «promoció, investigació i estudi universitari aplicat al desenvolupament sociocomunitari i al desenvolupament dels valors laics, tolerants i solidaris».²⁴ Des d'aquesta institució participà en diversos programes europeus d'investigació en col·laboració amb les universitats de Tours, la Nova de Lisboa, la Lliure de Brussel·les i l'Autònoma de Barcelona. En el marc de la Fundació Dabar també intervingué en la Convenció Europea Universitària (setembre 1996) sota el títol «Els principis fundadors de la ciutadania europea» (UAB, 1996).

Es va interessar pel judaisme des de molt jove i va viatjar en diverses ocasions a Israel.²⁵ Va tenir interès col·lectiu i voluntat de crear un centre d'estudis, d'aquí la relació amb la Fundació Dabar. Bofill és un cognom d'origen jueu i volia recercar l'origen de les seves arrels, la qual cosa el va portar a estudiar hebreu i a fer càbala, una interpretació que concep la realitat en estructures profundes a partir de sistemes d'arrels, molt present en la cultura catalana i vinculada a la figura de Ramon Llull o Salvador Espriu.²⁶ Aquest interès va fer que interrelacionés el judaisme, amb la filosofia, el misticisme i sobretot la voluntat de comprensió. Si la mística religiosa l'havia portat a ingressar a Montserrat, anys més tard aquesta via cabalística i esotèrica prendria cada vegada més força com a camí i opció personal per apropar-se al coneixement. L'univers místic i simbòlic també entroncà amb la seva passió per la temàtica medieval i els símbols, així com la llegenda de Sant Jordi. En la mística medieval tractà temes com la recerca del Grial i els ideals dels cavallers de la llegenda artúrica, com Parsifal. En aquests anys, l'interès per la càbala i l'astrologia el portà a impulsar i a participar en un grup anomenat Els amics de Passanant, juntament amb Salvador Serra, amb qui havia col·laborat anteriorment en diversos llibres.

Les seves inquietuds i el seu esperit llibertari el portaren a entrar a la maçoneria i a ser elevat al grau 33 i últim del Ritu Escocès Antic i Acceptat (REAA), corresponent al de Sobirà Gran Inspector General, del Supremo Consejo Masónico de España (1999). Per aquest motiu fou convidat a escriure el pròleg de l'edició facsímil de la *Historia*

*del Supremo Consejo del Grado 33º para España y sus dependencias y de la Masonería Española (edición facsimilar).*²⁷

Durant aquests anys, de final dels noranta i durant la primera dècada del nou mil·lenni, prengué part en nombroses iniciatives artístiques, com ara la mostra *Sant Jordi, firam, firam*, amb sis artistes locals; l'exposició

Imatge de Bofill en una exposició dels seus quadres, probablement a l'exposició *24 d'aquí*, que tingué lloc a l'antiga església de Sant Francesc el juliol de l'any 2006. (Foto Arxiu familiar).

Ytrac a l'heure de la Catalogne, amb vuit artistes de Montblanc al Centre Culturel et Sportif d'Ytrac, del departament francès de Cantal, a la regió francesa d'Alvèrnia-Roine-Alps (19 de juliol - 2 d'agost de 2003); l'exposició *9 Artistes de Montblanc. L'exposició d'Ytrac (Occitània)*, a la Sala Sant Miquel de Montblanc (16 d'agost - 1 de setembre de 2003); l'exposició *24 d'aquí*, formada per vint-i-quatre artistes de la Conca de Barberà, que tingué lloc a l'antiga església de Sant Francesc de Montblanc (15 - 30 de juliol de 2006); l'exposició *Visions de Montblanc* (2010), amb dibuixos, aquarel·les, pastels i olis sobre Montblanc i la Conca de Barberà. Juntament amb altres artistes de Montblanc, l'any 2003 va participar també en el disseny de plaques per als taps de les ampolles del cava Pont Vell, de la Cooperativa de Viticultors de Montblanc.

Entre les obres d'aquest període, en què estigué establert a Montblanc, col·laborà en el disseny i decoració de peces i murals de ceràmica amb els tallers Masalles de Senan i Montblanc, a més del taller Català-Ripoll, de Solivella.

Els murals de ceràmica que realitzà en aquests anys foren el de *L'Hort de les Senyorites* (1994), d'inspiració modernista i ubicat al número 36 de la Muralla de Santa Tecla; el de *La llegenda de Sant Jordi* (1997), autor de l'adaptació i pintura del text de la llegenda que es troba al portal de Sant Jordi de Montblanc i que Teresa Ripoll plasmà en ceràmica, amb motiu de l'aniversari de la lleva del 47 i *Per a Montblanc* (2014), un plafó ceràmic de 122 cm x 90 cm, realitzat a instàncies de l'Ajuntament de Montblanc, situat al l'entrada del claustre de Sant Francesc, i que reproduïx una visió panoràmica del Montblanc medieval, amb la presència del patró de Catalunya i una inscripció que versa: «Per a Montblanc, que romandrà viva quan nosaltres haguem marxat». Aquest mural fou l'última obra de Bofill, inaugurada l'any 2015 en la tretzena edició de Terrània, el Festival Internacional de Ceràmica de Montblanc, i que havia de ser un dels diversos plafons d'aquella ruta de Sant Jordi per la vila que havien ideat amb Jordi Martorell i que no s'arribaria a materialitzar. El seu últim projecte va ser un tríptic sobre Montblanc del qual resten diversos esbossos.

En l'àrea publicitària desenvolupà la seva creativitat en campanyes, anuncis, espots, material comunicatiu, imatge corporativa i assessorament per a diverses agències de publicitat. També creà diverses campanyes de comunicació per a institucions governamentals.

En el camp audiovisual destacà en el guionatge i realització de documentals, reportatges i vídeos industrials i institucionals, com *Absenta* (Generalitat de Catalunya, TV3), *La dona fa història* (Jaume Muntaner, per a la Generalitat de Catalunya), *Lleida. Ara és demà* (Editmedia, per a l'Ajuntament de Lleida), *Biomechanics* (Centre d'Alt Rendiment Esportiu, per al Comitè Olímpic Internacional), *Organización para la vida* (NTC, per al Ministeri de Sanitat), *Rio Júcar* (Impuls per a la Confederació Hidrogràfica) o *La Cuina al Buit* (Poal Productions, per a la Generalitat de Catalunya, entre altres.

Pòstumament, els seus germans i amics van impulsar l'edició del seu últim text i un dels més ambiciosos, circumscrit dins de l'assaig psicològic i filosòfic: *Son & Somnis*, en tres volums autoeditats l'any 2015, però que restà inacabat a causa de la seva mort.

Francesc Bofill va morir un dia després que ho fes el cantautor i activista nord-americà Pete Seeger, per això en la cerimònia fúnebre s'hi va evocar la seva figura en relació als versets de l'*Eclesiastès*, 3: 1-8, en què es diu: «Tot té el seu moment, / sota el cel hi ha un temps per a cada cosa. / Hi ha un temps d'infantar / i un temps de morir, / un temps de plantar / i un temps de collir», i que ell cantava, com abans ho havien fet The Byrds. També es va llegir «Camins de vent», un poema que en Francesc havia deixat escrit per a l'ocasió.²⁸ Bofill fou enterrat al cementiri de Montjuïc de Barcelona, juntament amb el seu avi Jaume Bofill i Mates. De ben segur que l'epitafi que Kazantzakis gravà a la seva pròpia tomba també l'hauria subscrit ell: «No espero res. No em fa por res. Soc lliure.»

Bibliografia

- AA. DD. *Homenatge a Jaume Bofill: dos estudis*. Barcelona: La Seu Vella, 1986.
- BAIXES, Joan. *De fer i desfer senders de putxineli. Diari de Putxineli Claca*. Barcelona: Curial, 1974 (Llibres del Mall, 12).
- BENACH, Joan Anton. «Santi Santana i les patologies urbanes». *El Temps*. València, 353 (26-III-1991), p. 93.
- BOFILL, Eugènia. «Carlota Bofill i Mates (1887-1977). Una mirada al passat de Mas Rusquelles de Viladrau», dins *Monografies del Montseny*, 25 (2010), p. 233-249.
- BOFILL, Francesc; SAW, Jason. *Sant Jordi. Estendard d'Europa*. Barcelona: Proa, 1996.
- BOFILL, Francesc. «Retorn al Montseny», dins *Monografies del Montseny*, 30 (2015), p. 275- 280.
- BOFILL, Roser; BOFILL, Eugeni. *Els Bofill de Viladrau*. Barcelona: El Ciervo, 2004.
- BOU, Enric. *La poesia de Guerau de Liost. Natura, amor, humor*. Barcelona: Edicions 62, 1985 (Llibres a l'abast, 199).
- CAPELLADES RÀFOLS, Marcel. *Pare Estanislau Maria Llopart. El monjo, l'ermità*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013 (Gra de blat, 221).
- CASASSAS I YMBERT, Jordi. *Jaume Bofill i Mates (1878-1933). L'adscripció social i l'evolució política*. Barcelona: Curial, 1980 (Biblioteca de cultura catalana, 45).

- DELOR I MUNS, ROSA. *La càbala i Espriu. Una poètica de la llum*. Il·lustracions fotogràfiques de Julia Mehls. Edició a cura de Ramon Balasch. Barcelona: Balasch, 2014.
- EHRICH, RIEWERT. «Mori el Merma – aus dem Bild herausgetretene Ubu-Figuren Mirós. Der Triumph des Künstlers über den Franquismus». *Zeitschrift für Katalanistik*, 21 (2008), p. 97-119 (Monogràfic: «Un segle de poetes-pintors»).
- ESTANYOL I FUENTES, MARIA JOSEP. *Judaisme a Catalunya, avui*. Barcelona: Pòrtic, 2002 (Pòrtic panorama, 22).
- Historia del Supremo Consejo del Grado 33º para España y sus dependencias y de la Masonería Española (edición facsimilar)*. Barcelona: Editorial del Supremo Consejo Masónico de España, 2006.
- IDEL, MOSHE. *Estudios sobre la Cábala en Cataluña*. Traducción de Javier Guerrero. Barcelona: Alpha Decay, 2016 (Alpha, bet & gimmel, 28).
- JOLONCH, ANNA; ROMERO, JOSEP M. (coords.). *Homenatge a Jaume Bofill i Bofill*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2011 (Homenatges, 35).
- JULIÀ, JORDI. *L'ofici i el do. Poesia i concepcions estètiques a la literatura catalana d'inicis del nou-cents*. Manacor: Llibreria Món de Llibres, 2014.
- *L'autor sense ombra. La figuració literària de l'escriptor entre els segles XIX i XX*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2017 (Assaig, 47).
- MANENT, ALBERT. *Jaume Bofill i Mates, Guerau de Liost. L'home, el poeta, el polític*. Barcelona: Edicions 62, 1979 (Llibres a l'abast, 150).
- MASSOT I MUNTANER, JOSEP. «XVI. Cinquanta anys de literatura infantil i juvenil a les Publicacions de l'Abadia de Montserrat». *Escriptors i erudits contemporanis. Desena sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011 (Biblioteca Serra d'Or, 439), p. 205-223.
- Mori el merma. Espectacle de la companyia teatral CLACA amb ninfes i màscares pintats per Joan Miró. Direcció Joan Baixes, co-direcció Glòria Rognoni*. Barcelona: Obra cultural de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvi, 1978.
- PERMANYER, LLUÍS. «Como si una tela de Miró cobrara vida». *La Vanguardia*, 26-III-1978, p. [3].
- ROGNONI, GLÒRIA; BAIXAS, MARINA. (eds.). *Desordre general. Joan Baixes en el 50 aniversari del Teatre de La Claca*. Barcelona: Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona, 2018.
- SAGARRA, JOAN DE. «Representación imposible». *El País*, 10-II-1991, p. 35.
- TEATRE DE LA CLACA. *Laberint. La Claca*. Barcelona: Comissió Cultural. Associació Enginyers Industrials de Catalunya, 1986.
- TEIXIDOR, JOAN. *Cinc poetes*. Barcelona: Destino, 1969.
- TOMAR ROMERO, FRANCISCA. *Persona y amor: el personalismo de Jaime Bofill*. Barcelona: PPU, 1993 (LCT, 64).

- VILÀ I FOLCH, Joaquim. «La Mort del Merma», *Serra d'Or*, 226-227 (juliol-agost 1978), p. 102-104.
- «Joan Miró, ens fa l'ullet entre les cortines», *Serra d'Or*, 422 (febrer 1995), p. 68-69.

Notes:

- 1.- Agraeixo a Montserrat i Mercè Bofill i Surís que m'hagin facilitat informació personal, bibliogràfica i artística sobre el seu germà Francesc; a Joan Baixas que hagi rescatat de la memòria els records d'amistat i de l'aventura teatral de Teatre de La Claca, i a Jordi Martorell els detalls sobre el projecte d'auca i ruta de Sant Jordi, que no es va poder materialitzar a causa de la mort de Bofill.
- 2.- Sobre la figura del poeta i polític noucentista Jaume Bofill i Mates, vegeu Enric BOU, *La poesia de Guerau de Liost. Natura, amor, humor*, Barcelona: Edicions 62, 1985 (Llibres a l'abast, 199); Jordi CASASSAS I YMBERT, *Jaume Bofill i Mates (1878-1933). L'adscripció social i l'evolució política*, Barcelona: Curial, 1980 (Biblioteca de cultura catalana, 45); Jordi JULIÀ, *L'ofici i el do. Poesia i concepcions estètiques a la literatura catalana d'inicis del nou-cents*. Manacor: Llibreria Món de Llibres, 2014; Jordi JULIÀ, *L'autor sense ombra. La figuració literària de l'escriptor entre els segles XIX i XX*, València: Publicacions de la Universitat de València, 2017 (Assaig, 47) i Albert MANENT, *Jaume Bofill i Mates, Guerau de Liost. L'home, el poeta, el polític*. Barcelona: Edicions 62, 1979 (Llibres a l'abast, 150) i Joan TEIXIDOR, *Cinc poetes*, Barcelona: Destino, 1969.
- 3.- Sobre la història i els orígens familiars dels Bofill, vegeu Roser BOFILL & Eugeni BOFILL, *Els Bofill de Viladrau*, Barcelona: El Ciervo, 2004.
- 4.- Vegeu Eugènia BOFILL, «Carlota Bofill i Mates (1887-1977). Una mirada al passat de Mas Rusquelles de Viladrau», dins *Monografies del Montseny*, 25 (2010), p. 233-249.
- 5.- Sobre la seva figura i la seva trajectòria intel·lectual i filosòfica, vegeu AA. DD., *Homenatge a Jaume Bofill: dos estudis*, Barcelona: La Seu Vella, 1986; Anna JOLONCH & Josep ROMERO (coords.), *Homenatge a Jaume Bofill i Bofill*, Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2011 (Homenatges, 35) i Francisca TOMAR ROMERO, *Persona y amor: el personalismo de Jaime Bofill*, Barcelona: PPU, 1993 (LCT, 64).
- 6.- Vegeu Valentí FEIXAS SIBILA, *Ser persona. Vida, pensament i acció pedagògica de Pau López Castellote (1929-1994)*. Tesi doctoral en línia a: <http://hdl.handle.net/10803/336686>.

- 7.-Informació extreta d'una entrevista mantinguda amb Joan Baixas sobre la relació acadèmica i d'amistat amb Francesc Bofill, així com dels records dels anys que Bofill formà part de Teatre de La Claca.
- 8.-Vegeu Marcel CAPELLADES RÀFOLS, *Pare Estanislau Maria Llopart. El monjo, l'ermità*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013 (Gra de blat, 221).
- 9.-Josep MASSOT I MUNTANER, «XVI. Cinquanta anys de literatura infantil i juvenil a les Publicacions de l'Abadia de Montserrat», dins *Escriptors i erudits contemporanis. Desena sèrie*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011 (Biblioteca Serra d'Or, 439), p. 205-223, vegeu sobretot p. 212.
- 10.-Sobre aquell concert, desconegut pel gran públic i que anunciava l'arribada de vents de canvi, vegeu la crònica que en va fer Bofill gairebé quaranta anys més tard en forma de post: FRANCESC BOFILL, «Gongserrat» (25-I-2011), a *La web sense nom* <http://www.lwsn.net/article/gongserrat-per-francesc-bofill> [Post consultat l'1 d'agost de 2019].
- 11.-«Francesc Bofill, en llibertat provisional», *Avui*, 25-IV-1976, p. 6.
- 12.-Vegeu *L'Estel de Llucifer* (topogràfic: E 769-19) i *Pregó de l'Herald (Carnaval)* (topogràfic: E 770-33), a «Activitat professional», dins Fons Joan Baixas-La Claca, Centre de Documentació i Museu de les Arts Escèniques (MAE). Sobre els muntatges escènics i artístics de La Claca, vegeu: JOAN BAIXES, *De fer i desfer senders de putxinel·li. Diari de Putxinel·lis Claca*, Barcelona: Curial, 1974 (Llibres del Mall, 12), p. 57-58 i TEATRE DE LA CLACA, *Laberint. La Claca*, Barcelona: Comissió Cultura. Associació Enginyers Industrials de Catalunya, 1986.
- 13.-Vegeu Riewert EHRICH, «Mori el Merma – aus dem Bild herausgetretene Ubu-Figuren Mirós. Der Triumph des Künstlers über den Franquismus», dins *Zeitschrift für Katalanistik*, 21 (2008), p. 97-119 (Monogràfic: «Un segle de poetes-pintors»).
- 14.-Vegeu programa de l'espectacle: *Mori el Merma. Espectacle de la companyia teatral CLACA amb ninots i màscares pintats per Joan Miró. Direcció Joan Baixes, co-direcció Glòria Rognoni*. Barcelona: Obra cultural de la Caixa de Pensions per a la Velleja i d'Estalvi, 1978.
- 15.-Sobre la història de Teatre de La Claca, vegeu: GLÒRIA ROGNONI & MARINA BAIXAS (eds.), *Desordre general. Joan Baixas en el 50 aniversari del Teatre de La Claca*, Barcelona: Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona, 2018.
- 16.-Els actors de la companyia que intervenien en el muntatge *Mori el Merma* eren Joan Baixas, Francesc Bofill, Dominique de Cacqueray, Teresa Calafell, Miquel Doblàs, Pere Jordi Español, Teresa Estrada, Jordi Jané, Òscar Olavarría, Josep Parés, Antònia Pintat, Andreu Rabal, Glòria Rognoni i Jaume Sorribas. L'apartat tècnic comptava amb Abdó Martí. Informació extreta del programa del muntatge; vegeu nota 14.

- 17.-Vegeu Damià BARBANY, «Titelles ninot amb el toc de Joan Miró», a *Putxinel·li. Revista de Titelles, Obres i Marionetes*, 1-V-2012. Article en línia a: <http://www.putxinelli.cat/2012/05/01/titelles-ninot-amb-el-toc-de-joan-miro/> [Consultat: 1 d'agost de 2019].
- 18.-Per a una visió general de la recepció crítica de *Mori el Merma*, vegeu: TEATRE DE LA CLACA, *Laberint. La Claca*, Barcelona: Comissió Cultura. Associació Enginyers Industrials de Catalunya, 1986, p. 53-63 [recull de crítiques]. Vegeu també Lluís PERMANYER, «Como si una tela de Miró cobrased vida», *La Vanguardia*, 26-III-1978, p. [3 –pàgines especials sense numerar] i Joaquim VILÀ I FOLCH, «La Mort del Merma», a *Serra d'Or*, 226-227 (juliol-agost 1978), p. 102-104 i «Joan Miró, ens fa l'ullet entre les cortines», a *Serra d'Or*, 422 (febrer 1995), p. 68-69.
- 19.-Vegeu algunes crítiques en les quals es fa referència a Bofill com a traductor de *Talk radio*: Joan DE SAGARRA, «Representación imposible», *El País*, Barcelona (10-II-1991), p. 35 i Joan Anton BENACH, «Santi Santana i les patologies urbanes», *El Temps*, València, núm. 353 (26-III-1991), p. 93.
- 20.-Vegeu *Cavall Fort*, 833-834 (abril 1997), p. 15-34.
- 21.-Francesc BOFILL & JASON SAW, *Sant Jordi. Estendard d'Europa*, Barcelona: Proa, 1996, p. 174.
- 22.-Vegeu Francesc BOFILL, «Retorn al Montseny», dins *Monografies del Montseny*, 30 (2015), p. 275- 280.
- 23.-Amb motiu de la seva mort, l'equip de la revista li dedicà un obituari. Vegeu «Obituario. Francesc «Quico» Bofill», dins *Càñamo*, 195 (març 2014), p. 22.
- 24.-Els altres membres fundadors de la institució foren Rafael Vilaplana Fuentes, Miquel Bayguall Llobet, Francesc Bosch Ferre, Víctor Montero Espinoza, Jaume Ayguadé Ayguadé, Tomàs Gimene Fabregat i René de la Sierra Rodríguez, segons consta al web de la Coordinadora Catalana de Fundacions, vegeu: <http://www.ccfundacions.cat/fundacions/fundacio-dabar> [Consultat: 1 d'agost de 2019].
- 25.-Per a una visió general del judaisme a Catalunya, vegeu M. Josep ESTANYOL I FUENTES, *Judaisme a Catalunya, avui*, Barcelona: Pòrtic, 2002 (Pòrtic panorama, 22).
- 26.-Sobre la càbala, vegeu Moshe IDEL, *Estudios sobre la Cábala en Cataluña*, traducció de Javier Guerrero, Barcelona: Alpha Decay, 2016 (Alpha, bet & gimmel, 28). A banda de Ramon Llull, Salvador Espriu també es va interessar per la tradició mística del judaisme i és un aspecte recurrent en la seva obra, vegeu ROSA DELOR I MUNS, *La càbala i Espriu. Una poètica de la llum*, il·lustracions fotogràfiques de Julia Mehls, edició a cura de Ramon Balasch, Barcelona: Balasch, 2014.
- 27.-Vegeu [Francesc BOFILL], «Prólogo», dins *Historia del Supremo Consejo del Grado 33º para España y sus dependencias y de la Masonería Española (edición facsimilar)*, Barcelona: Editorial del Supremo Consejo Masónico de España, 2006.

28.-«Camins del vent»: Alè de cel, flor de brisa, / aura d'aire, vol d'ocell. / Ara mateix em perdria / pels serens camins del vent. // Ombra de fred, llum encalmada, / oreig, torb i sol ardent. / Al meu cor recer us daria, /per sempre, camins del vent. // I quan emprengui la ruta /que fi ni retorn entén /volarem en l'or del dia / abraçats, camins del vent...

Rebuda: agost 2019

Valoració: Dra. Olívia Gassol Bellet (UOC)

Acceptació: octubre 2019